

1942 r. waga, II okres rozrywkowego współwydawstwa form balustrad i lustranych nie mógł być zbyt długi.

W kolejnych wytygnięciach F. Maier ss. 100-106 sądzi się głównie zapadaniem stosunku chronologicznego rzymskiej i upadku w Manchingu oraz wad i orientacji w Karlsruhe oraz Wobersoh, K. Pöschel ss. 107-110 omawia problematykę upadku Walsburg pod Ratislud starą gród w Hs. D., miedzy gród z LT C-D i w polsku cieższe, wykopane podłogi w kachanach balustrad.

Udzielony w omawianej publikacji zestaw opracowań dotyczących poszczególnych regionów okazał bardzo plastycznie rozmaitości wyznaczków pogrzebowych stosowanych przez Celty, istnienie odmiennego rytuału pochówku strażnika pogrzebowego w poszczególnych strefach oraz rzymskich oraz specyfiki lokalnej w stosunku do brzołowej. Znaczenie tej pracy, zwłaszcza od strony, nowych ustaleń antropologicznych zawartych w poszczególnych referatach, polega na tym, iż wykształcił informacje generalizujące na temat kilku regionów świata celtyckiego, dla których brak było dotąd nowych opracowań tego rodzaju.

Zbigniew Winiak

A. Leube, DIE RÖMISCHE KAISERZEIT IM ODER-SPREE-GEBIET, Veröffentlichungen des Museums für Ur- und Frühgeschichte Potsdam, t. 9, Berlin 1975.

W znanej serii „Veröffentlichungen des Museums für Ur- und Frühgeschichte Potsdam” ukazała się ostatnio zapowiadzana już w 1964 r.¹, obszerna monografia okresu rzymskiego na obszarze wschodniej Brandenburgii i Dolnych Łużyc. Praca ta wypełnia kolejną lukę w naszej znajomości materiałów i problematyki okresu wpływów rzymskich na terenie NRD. Ukazanie się jej jest tym ważniejsze, że dotyczy ona przede wszystkim tzw. kultury luboszyckiej (zwanej też kulturą burgundzką, a następnie grupą lubusko-łużycką) — niedostatecznie jeszcze poznanej jednostki kulturowej ciężącej swym ogólnym charakterem do graniczącej z nią od wschodu kultury przeworskiej, a wykazującej jednocześnie powiązania ze swym zachodnim sąsiadem, to jest kręgiem nadłabskim. Recenzowana praca obejmuje także po części materiały należące do tego ostatnio wymienionego kręgu kulturowego.

Obszar objęty monografią A. Leubego to teren wschodniej Brandenburgii i Dolnych Łużyc. Granicę wschodnią stanowi Odra i dolny bieg Nysy Łużyckiej, zachodnią w przybliżeniu bieg rzek Haweli i Nuthe (wraz z obszarem Berlina), granica południowa pokrywa się w przybliżeniu z biegiem Czarnej Elstery, północna sięga po południową część Uckermarku.

Główny punkt ciężkości położony został na opracowanie części katalogowej. Wielką zasługą autora jest tu zebranie materiałów, poprzednio nie publikowanych lub też jedynie wzmiankowanych, które uległy zniszczeniu bądź też rozproszeniu w czasie II wojny światowej. Dużą pomocą w rekonstrukcji bazy materiałowej były zachowane w Muzeum w Poczdamie katalogi i inwentarze placówek muzealnych zniszczonych podczas działań wojennych. Nie udało się jednak autorowi wykorzystać w pełni materiałów pochodzących z opracowanego obszaru, a znajdujących się obecnie w placówkach archeologicznych na terenie RFN i w Berlinie Zachodnim.

Praca obejmuje zasadniczo materiały zebrane do roku 1962. Z badań późniejszych zostały włączone tylko wyniki ważniejszych prac wykopaliskowych i publi-

¹ A. Leube, *Die kulturelle Entwicklung von der frühen zur späten römischen Kaiserzeit im Oder-Spree-Gebiet Brandenburgs*, „Ethnographisch-Archäologische Zeitschrift”, 5: 1964, s. 140-144.

kacje dotyczące omawianego tu terenu (np. cmentarzysko w Wilhelmsaue, Kr. Fürstenwalde, osady w Tornow, Kr. Calau, i Wüste Kunersdorf, Kr. Seelow). Ostatecznie katalog został zamknięty w maju 1973 r.

Po części wstępnej dotyczącej bazy materiałowej, zakresu terytorialnego oraz stanu badań i opracowań okresu rzymskiego na omawianym obszarze przechodzi autor w następnym, krótkim rozdziale do omówienia chronologii. Analizowany okres dzieli na fazy B₁ (słusznie zaznaczając, że na omawianym terenie można mówić właściwie tylko o podfazie B_{1b}), B₂, C₁ i C₂, obejmujące lata od około 40 r. n.e. do pierwszych dziesięcioleci IV w. W okresie późniejszym stwierdza ogólne załamanie się osadnictwa, przy równoczesnym trwaniu dalej pewnych osad, aż do V w. A. Leube nie wyróżnia tu, reprezentowanej przez niezbyt co prawda liczne materiały², wczesnej fazy okresu wędrówek ludów — fazy wiążącej się silnie na całym obszarze europejskiego Barbaricum ze schyłkiem okresu wpływów rzymskich. Nie wspomina tu również o możliwości wydzielenia, jak ma to miejsce w wypadku materiałów kultury przeworskiej, a także kręgu nadłabskiego, starszych i młodszych stadiów w obrębie faz B₂ i C₁. W rozdziałach dotyczących analizy materiałów autor tylko w niewielkim stopniu używa omówionego wyżej systemu chronologii. Datowanie danych typów poszczególnych zabytków określane jest zwykle w obrębie stuleci, niekiedy z podaniem ich połowy lub części. W wielu wypadkach nie można więc określić, czy datowane np. na I w. n. e. zabytki należy wg autora zaliczyć do fazy B₁, czy też do początkowego stadium fazy B₂.

Analiza zabytków ruchomych, zawarta w rozdziałach IV-X (części stroju i ozdoby, narzędzia, przedmioty drewniane — skrzyneczki i wiaderka, broń, ceramika, importy i monety), została przeprowadzona w wypadku większości materiałów dokładnie, z uwzględnieniem szerokiego tła porównawczego. Nasuwają się jednak podczas lektury tej części pracy pewne uwagi. Autor nie dokumentuje analizą kartograficzną (oprócz rozpowszechnienia zapinek grupy VI Almgrena, typów przęślików i ceramiki robionej na kole — mapy 5-7) różnic terytorialnych w występowaniu poszczególnych typów zabytków. Poprzestaje na krótkich, często nie wyczerpujących informacjach o występowaniu omawianego typu na danych stanowiskach bądź też o koncentrowaniu się go w pewnej części omawianego obszaru. Uzyskanie pełniejszego obrazu rozprzestrzenienia poszczególnych typów zabytków umożliwiłoby może czytelnikowi dopiero własna analiza kartograficzna oparta na zamieszczonych w pracy (s. 166-172) listach znalezisk.

Uwagi krytyczne dotyczyć mogą w pewnych wypadkach datowania. A. Leube w minimalnym stopniu wykorzystuje tu ustalenia dotyczące chronologii okresu późnorzymskiego (a także i schyłkowego stadium fazy B₂) na omawianym terenie zawarte w pracy K. Godłowskiego³, opiera się natomiast na nie zawsze aktualnych starszych opracowaniach dotyczących chronologii poszczególnych rodzajów zabytków. Przy analizie materiałów wczesnorzymskich pomocą niewątpliwie dla autora byłaby praca T. Liana⁴ o chronologii okresu wczesnorzymskiego na obszarze zajętej przez kulturę przeworską. Przemawia za tym bardzo podobny rytm zmian zachodzących w okresie rzymskim na terenie kultury przeworskiej i na omawianym tu obszarze. Uwzględnienie wyników zawartych w obu wspomnianych ostatnio pracach pomogłoby niewątpliwie autorowi w przeprowadzeniu próby dokładniejszego podziału chronologicznego omawianych materiałów.

Pewne zastrzeżenia budzić może zbyt schematyczne trzymanie się przez autora dotychczas opracowanych klasyfikacji poszczególnych rodzajów zabytków.

² K. Godłowski, *The Chronology of the Late Roman and Early Migration Periods in Central Europe*, „Prace Archeologiczne”, 11: 1970, s. 31.

³ Godłowski, *The Chronology...*, s. 28-31, 59-77.

⁴ T. Liana, *Chronologia względna kultury przeworskiej we wczesnym okresie rzymskim*, WA, XXXV: 1970, z. 4, s. 429-491.

Wiele uwag nasuwa rozdział poświęcony broni, a zwłaszcza jego część dotycząca tarczy. A. Leube nie zauważył na różnic w obrębie grupy umb o półkulistych lub tzw. kopulastych pokrywach, poprzestając na uwadze, że należy je łączyć z typem 8 wg klasyfikacji M. Jahna. Formy te datuje on na IV-V w. W obrębie tej grupy zabytków wyróżnić można jednak egzemplarze bez kołnierza, pochodzące zapewne z końcowego odcinka starszej fazy okresu późnorzymskiego lub początków jego fazy późnej (np. Münchenberg-Dahmsdorf, Kr. Strausberg, Lunow, Kr. Eberswalde) oraz młodsze (np. Falkenberg, Kr. Fürstenwalde) datowane na fazę C₂.

Bardzo pobieżnie potraktowana została także analiza imaczy, mimo że np. w obrębie form określanych przez A. Leubego jako odpowiadających typowi 9 wg klasyfikacji M. Jahna wyróżnić można egzemplarze starsze, o wyodrębnionych płytkach do nitów, pochodzące z fazy B₂, oraz młodsze, o płytkach trapezowatych, nie wyodrębnionych, charakterystyczne dla fazy C₁ i częściowo dla fazy C₂. Wśród zespołów zawierających umbo wraz z imaczem zwraca uwagę grób 4 z Oderberg, Kr. Eberswald, w skład którego wchodzi umbo o stożkowatej pokrywie i niskim kołnierzu, typowe dla fazy B₁, i imacz o trapezowatych, nieznacznie wyodrębnionych płytkach do nitów, charakterystyczny dla rozwiniętego stadium fazy B₂.

Najlicniejszą grupę zabytków wśród części uzbrojenia stanowią, podobnie jak i na innych obszarach europejskiego Barbaricum, groty broni drzewcowej. Wśród form bez zadziórów wyróżnił autor grupę niewielkich grotów o płaskich ostrzach z daszkowanym zgrubieniem biegnącym przez ich środek. Typ ten ma występować przede wszystkim w północnej części omawianego obszaru. Szkoda, że autor nie próbował doszukać się różnic chronologicznych w obrębie tej grupy materiałów. Pobieżna analiza wykazuje, że podobnie jak w wypadku kultury przeworskiej, dla fazy B₂ i C₁ (raczej dla jej starszego stadium) charakterystyczne są tu groty z szerokim, liściowatym ostrzem, o niewielkiej sile przebiccia. Typowym przykładem może być tu egzemplarz z Hohenwutzen, Kr. Bad Freienwalde (tabl. 7, 9). Wśród nielicznych grotów z zadziórami zwraca uwagę bardzo długi egzemplarz z Falkenberg, Kr. Fürstenwalde, pochodzący z zespołu datowanego na fazę C₂. Jest to najstarszy zapewne zespół z terenu Europy Środkowej zawierający ten rodzaj broni.

W analizie zabytków importowanych (rozd. IX) zostały pominięte dwa okazy broni pochodzące zapewne z obszaru Imperium Rzymskiego. Na rzymską proveniencję miecza z Buchhain, Kr. Finsterwalde, wskazuje umieszczony w dolnej części kolca do rękojeści stempel (tabl. 18, 14). Zapewne rzymskiego pochodzenia jest także egzemplarz miecza z grobu 33 z Wilhelmsaue, Kr. Fürstenwalde, o głównej wykonanej, jak wykazuje to zdjęcie rentgenowskie, tzw. techniką „damasceńską”⁵.

Rozdział XI zawiera uwagi podsumowujące chronologię analizowanych materiałów. A. Leube na części opracowywanego obszaru stwierdza kontynuację osadnictwa od okresu przedrzymskiego do wczesnorzymskiego. Zjawisko to obserwowane można jednak tylko w północnej części omawianego terenu. Uwagę tę potwierdzają także analizy przeprowadzone przez innych badaczy (np. R. Seyer⁶ — m. in. dla obszaru nad środkowym biegiem Haweli). Autor wyróżnia fazę przejściową (fazę A), której wyznacznikami są m. in. zapinki typu O wg J. Kostrzewskiego, następnie bardzo słabo poświadczoną fazę B_{1a}. Chronologię następnych faz stara się w miarę możliwości powiązać z wydarzeniami politycznymi. Zwraca uwagę na trudności w postawieniu cezur między schyłkiem okresu wczesnorzymskiego a początkiem

⁵ H. Schach-Dörges, *Das jungkaiserzeitliche Gräberfeld von Wilhelmsaue in Brandenburg*, „Berliner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte”, 13: 1969, s. 47, tabl. 50.

⁶ R. Seyer, *Die Besiedlungsgeschichte im nördlichen Mittelelbe-Havel-Gebiet um den Beginn unserer Zeitrechnung*, „Schriften zur Ur- und Frühgeschichte”, 29: 1976, s. 79-82.

okresu późnorzymskiego. Uwaga ta dotyczyć może jednak tylko materiałów należących do kultury luboszyckiej, gdyż na terenie kręgu nadłabskiego przełom między fazami B₂ i C₁ zaznacza się wyraźnie⁷.

Dużo uwagi poświęcił autor zmianom osadniczym zachodzącym na omiawianym terenie w ciągu okresu rzymskiego. Swoje rozważania oparł na dokładnej analizie warunków naturalnych środowiska, typach gleb i stosunkach hydrograficznych. Wyróżnione skupiska osadnicze stara się autor łączyć z jednostkami kulturowymi (kręgiem nadłabskim i kulturą luboszycką), jak też ze znanymi ze źródeł pisanych grupami etnicznymi. Szczegółowe rozważania nie zostały jednak poparte odpowiednio bogatym materiałem dowodowym. Odrębność poszczególnych regionów osadniczych ilustruje tylko jedna mapa, na którą naniesiono wszystkie stanowiska, nie zaznaczając różnic chronologicznych oraz (nie licząc znalezisk monet) różnic w typach stanowisk. Dodać należy, że wspomniana mapa informuje ogólnie o rodzajach gleb pokrywających omawiany teren. Dokładnej analizy kartograficznej nie zastępują zamieszczone na końcu pracy mapy odnoszące się do całego terenu północnej części NRD (mapy 1-7: znaleziska z I-II w.; znaleziska z III-IV w.; typy zapinek grupy VI Almgrena; typy przeszłików; ceramika robiona na kole). Brak jest, o czym już wspomniano wyżej, map obrazujących rozmieszczenie poszczególnych typów zabytków. Dla wyraźniejszego udokumentowania przebiegu granicy między kręgiem nadłabskim a kulturą luboszycką szczególnie istotne byłoby naniesienie na mapy poszczególnych form ceramiki. Nie wydaje się również wystarczające zbyt ogólne skartografowanie typów pochówków, obrazujące jedynie rozmieszczenie grobów popielnicowych i jamowych wraz z zaznaczeniem ich ilości na poszczególnych cmentarzyskach; w wypadku pochówków popielnicowych łącznie z całego omawianego okresu, to jest z I-IV w. Nie rekompensuje tego analiza obrządku pogrzebowego zamieszczona w rozdziale XIII.

W obrębie omawianego obszaru A. Leube wyróżnia część zachodnią, wchodzącą w skład kręgu nadłabskiego, i część wschodnią, którą utożsamiać należy z kulturą luboszycką.

Oprócz tego ogólnego podziału wyróżniają się na omawianym obszarze pewne mniejsze jednostki, będące skupiskami osadniczymi oddzielonymi od następnych pasami wyraźnie rozrzedzonego osadnictwa.

Pierwsza z nich obejmuje w przybliżeniu obszar Berlina i jego najbliższych okolic. Osadnictwo na tym terenie, wyrosłe z tradycji młodszego okresu przedrzymskiego, łączyć należy z kręgiem nadłabskim. Świadczą o tym formy ceramiki (naczynia typu „Terrine” zdobione kółkiem zębatym, w okresie późnorzymskim naczynia typu „Schalenurne”) czy też przewaga grobów popielnicowych. Ciągłość osadnictwa obserwujemy tu wg A. Leubego do wieku III. Zaniechanie użytkowania pewnych stanowisk w końcu II w. tłumaczy autor wywędrowaniem części ludności (tj. swebskiego plemienia Semnonów) w kierunku zachodnim, nad Ren. Wśród materiałów z izolowanych nieco stanowisk leżących w północnej części tej grupy zauważa A. Leube pewne wpływy z terenów dolnonadłabskich oraz ze wschodniej Meklemburgii. W ciągu fazy B₂ uwidaczniają się również wpływy idące z obszaru kultury przeworskiej.

Grupę następną tworzą stanowiska leżące na obszarze Oderbruch oraz w rejonie miast Seelow i Lebus. Do 2 połowy II w. rozwija się tu osadnictwo związane z kręgiem nadłabskim. Począwszy od fazy B₂ (chodzi tu raczej o jej końcowy odcinek) uwidaczniają się z kolei wpływy kultury przeworskiej. Według A. Leubego należy je być może tłumaczyć przywędrowaniem pewnej grupy ludności z terenu zajętego przez kulturę przeworską. Według wcześniej już zarysowanego podziału kulturowego grupę tę należy włączyć do kultury luboszyckiej.

⁷ Godłowski, *The Chronology ...*, s. 61.

Najstarsze materiały grupy zajmującej południową część Uckermarku wykazują nawiązania do kultury jastorfskiej, w ciągu I w. uwidaczniają się związki z kręgiem nadłabskim, natomiast począwszy od 2 połowy II w. z kulturą przeworską.

Grupa dolnołużycka (określana też przez A. Leubego jako grupa luboszycka) obejmuje głównie teren zachodniej części Dolnych Łużyc ograniczony od południa pasmem Wzniesień Łużyckich, od zachodu zachodnim skrajem Nieder Fläming. Obszar ten w I i II w., mimo małej ilości znalezisk, wykazywał związki z obszarem kręgu nadłabskiego. W końcu II i w wieku III następuje tu wyraźny wzrost osadnictwa tłumaczony przez A. Leubego jako zapewne wynik wędrowki ludności z terenu kultury przeworskiej. W końcu III i w wieku IV uwidaczniają się z kolei pewne powiązania z kręgiem nadłabskim. Jednocześnie daje się zauważyć ogólne zmniejszenie gęstości osadnictwa.

Ostatnia z wydzielonych grup, wykazująca silne powiązania z obszarem Dolnych Łużyc, obejmowała teren między środkowym biegiem Odry i dolnym Nysy Łużyckiej a Berlinem. Rozwój osadnictwa nastąpił tu w ciągu II w.

Przyjęty w pracy zakres terytorialny jest w pewnym sensie ograniczony sztucznymi ramami. Należy podkreślić, że recenzowana praca zyskałaby niewątpliwie wiele z chwilą uwzględnienia w niej pozostałych obszarów zaliczanych do kultury luboszyckiej — terenu zachodniej części Dolnego Śląska, Górnych Łużyc wraz z terenami na zachód od nich, aż po Łabę. Braku takiego całościowego ujęcia kultury luboszyckiej nie wypełnia ani praca D. Bohnsacka⁸, ani też opublikowane niedawno opracowanie G. Domańskiego⁹.

Wiele uwagi poświęcił autor identyfikacji wyników analizy źródeł archeologicznych ze znanymi nam z przekazów pisanych jednostkami etnicznymi. W podsumowaniu tych rozważań dochodzi do wniosku, że obszar środkowego nadodrza oraz teren Łużyc zajęty był w omawianym okresie przez grupę plemion, dla których przyjęto nazwę jednego z nich — Burgundów. Nie można bowiem przyjąć, jak twierdzi autor, aby tak duży obszar był zajmowany przez jedno tylko plemię. Pozostała część omawianego terenu, tj. obszar w rejonie Berlina, miała być zajęta przez Semnonów.

W dalszych częściach pracy zawarł A. Leube uwagi o podstawach gospodarczych (rozdz. XII) i stosunkach społecznych (rozdz. XIV). Dysponował on tu, zwłaszcza w wypadku zagadnienia zróżnicowania społecznego, niezbyt wielką ilością danych. Zapewne dlatego też oba wspomniane wyżej rozdziały zawierają dość ogólne uwagi, które w większości przenieść można także i na inne obszary europejskiego Barbaricum.

Najobszerniejszą część pracy zajmuje katalog zawierający informacje o 491 stanowiskach umieszczonych w tej części w porządku alfabetycznym w obrębie poszczególnych jednostek administracyjnych. Nie zawsze dokładny opis zabytków, wynikający z faktu, że autor dysponował w wielu wypadkach tylko skąpych danymi archiwalnymi, uzupełniają po części 32 tablice wypełnione czytelnymi, starannie wykonanymi rysunkami oraz niewielką ilością zdjęć.

Piotr Kaczanowski

⁸ D. Bohnsack, *Die Burgunden*, [w:] *Vorgeschichte der deutschen Stämme*, t. 3, Berlin 1940, s. 1033-1148.

⁹ G. Domański, *Zagadnienie tak zwanej kultury burgundzkiej*, *Prz. Arch.*, 21: 1973, s. 123-163.